

Sławomir KUREK
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ZMIANY W STRUKTURZE WIEKU LUDNOŚCI W MIASTACH POLSKI NA TLE PROCESÓW SUBURBANIZACJI

THE CHANGES IN THE POPULATION AGE STRUCTURE IN VIEW OF SUBURBANIZATION PROCESSES

ABSTRACT: The phenomena of population ageing is a crucial demographic issue of modern Europe which influences various aspects of socio-economic life. Its main determinants are fertility decline below replacement level and the decrease of mortality in older age groups resulting from the lengthening of life expectancy. On a regional scale the level and dynamics of population ageing is also influenced by migration which are selective by age. The spatial patterns of population ageing are the consequences of population distribution in core agglomerations, suburban zones and peripheral areas. The article aims at answering the following questions: what is the distribution of the elderly (population aged 65+) in various sized towns, what ageing patterns we can distinguish resulting from the social-economic transition taking into account the spatial shifts in population concentration and finally what is the impact of suburbanization processes on population age structure on the example of selected metropolitan areas in Poland.

The analysis showed that the largest percentages of the elderly were observed in rural areas in 1988 and in large towns in 2007 and even more significant differences between the size of urban areas and population ageing were recorded with the use of an ageing index. Spatially, the highest level of ageing occurred in large and middle towns in Lower and Upper Silesia as well as in Warsaw and Lodz agglomeration. In case of small towns the highest level of ageing was observed in eastern part of Poland. The dynamics of ageing has been the highest in middle towns while in the largest centres the ageing has decelerated. It is expected to increase the dynamics of ageing in small and very small urban areas. The population of metropolitan zones is demographically younger than the population of core cities, however recently metropolitan areas show more rapid ageing than their core cities and the continuation of this trend is expected which may reduce the differences.

KEY WORDS: population ageing, suburbanization, metropolitan areas, Poland

Proces starzenia się ludności jest podstawowym problemem demograficznym współczesnej Europy, mającym wpływ na różne dziedziny życia społeczno-gospodarczego. Głównymi jego czynnikami są spadek płodności poniżej poziomu gwarantującego zastępowalność pokoleń oraz spadek umieralności w starszych grupach wieku, wynikają-

cy z wydłużania się życia ludzkiego. W skali regionalnej na poziom i dynamikę starzenia się społeczeństw mają wpływ także selektywne względem wieku migracje. W krajach Europy Zachodniej i Północnej tempo starzenia się uległo spowolnieniu, natomiast największą jego dynamiką charakteryzują się kraje Europy Środkowo-Wschodniej ze względu na gwałtowny spadek poziomu urodzeń w okresie transformacji społeczno-gospodarczej oraz wzrost emigracji ludzi młodych. Zmiana zachowań prokreacyjnych, wynikająca z przemian społeczno-obyczajowych we współczesnej Europie, jest postrzegana w świetle teorii drugiego przejścia demograficznego, w której efektem końcowym jest starzenie się społeczeństwa, a w układzie przestrzennym nawet wyludnianie się niektórych obszarów. Rozprzestrzenianie się zmian wynikających z drugiego przejścia demograficznego ma charakter dyfuzyjny, od regionów Europy Północnej i Zachodniej poprzez kraje śródziemnomorskie po byłe kraje socjalistyczne. W układzie regionalnym i lokalnym można przyjąć hipotezę, że przemiany wzorca płodności i natężenia migracji prowadzące do starzenia się populacji odbywają się również na zasadzie dyfuzji, od ośrodków wielkomiejskich, po miasta średnie, małe i obszary wiejskie. W układzie centrów i peryferii największą dynamiką starzenia się ludności charakteryzują się ośrodki największe, następnie wraz z postępem procesów suburbanizacji wzrost tempa starzenia odbywa się w strefach podmiejskich, by wreszcie dotrzeć do peryferyjnych obszarów. Przestrzenne zróżnicowanie struktury wiekowej ludności jest konsekwencją zmian w rozmieszczeniu ludności w warunkach gospodarki wolnorynkowej i wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa, polegających na spadku liczby ludności wiejskiej w obszarach peryferyjnych Polski, szczególnie we wschodniej części, postępującej koncentracji ludności w obszarach metropolitalnych oraz dekoncentracja ludności w ramach obszarów metropolitalnych od miast centralnych do obszarów otaczających (*Przestrzenne zagospodarowanie Polski...* 2006).

Z danych spisowych z 2002 r. wynika, że spośród 4 mln Polaków, którzy zmienili miejsce zamieszkania po 1988 r. 1,7 mln osób (42%) przeprowadziło się do wielkich miast i obszarów je otaczających. Tereny przyległe do miasta centralnego trzynastu (potencjalnych) obszarów metropolitalnych w Polsce zamieszkuje już jedna piąta ludności kraju (Lisowski, Grochowski 2007). W latach 1988–2007 liczba ludności w wieku 65 i więcej lat wzrosła w Polsce o 1,4 mln osób, w tym w miastach o 1,1 mln osób. W ciągu najbliższych lat liczba osób starszych znacząco wzrośnie, jako że w wiek emerytalny wejdą liczne roczniki urodzone w latach powojennego wyżu (obecnie liczba osób w wieku 50–54 lat wynosi ponad 3 mln, z czego 2 mln osób mieszka w miastach). W okresie 1988–2007 liczba osób w wieku 0–14 lat zmniejszyła się o 3,7 mln, do 5,9 mln (w miastach o 2,5 mln). Liczba urodzeń zmniejszyła się z 590 tys. do 388 tys. (w miastach z 319 tys. do 226 tys.). Współczynnik obciążenia ludności produkcyjnej grupą poprodukcyjną wzrósł z 22/100 do 25/100 (w miastach z 19 do 25).

Suburbanizacja ma charakter wieloznaczny w literaturze przedmiotu i określana jest zarówno jako proces przenoszenia form przestrzennych miasta oraz form życia miejskiego poza miasto centralne, na tereny otaczające, jak i jako proces zespalania funkcjonalnego obszarów podlegających suburbanizacji z miastem centralnym

(*Urban Europe...* 1982, Zagożdżon 1988, Lorens 2005, Lisowski, Grochowski 2007). W węższym znaczeniu mianem suburbanizacji określa się także proces polegający na przemieszczaniu się ludności i podmiotów gospodarczych z miasta centralnego do strefy podmiejskiej (Jelonek 1985, Liszewski 1987, Potrykowska, Śleszyński 2001). Aby zapobiec degradacji społecznej i ekonomicznej miasta centralnego, poprawy sytuacji szuka się często w atrakcyjnym, ekskluzywnym budownictwie mieszkaniowym lokalizowanym w częściach centralnych na wydzielonych terenach, dostępnym niewielkiej grupie zamożnych mieszkańców, a proces ten nosi nazwę gentryfikacji. Współczesna suburbanizacja jest składową szerszego procesu miejskich przekształceń, a mianowicie procesu metropolizacji. Metropolizacja to proces przekształcania zarówno powiązań funkcjonalnych obszaru metropolitalnego, jak i jego przestrzeni miejskiej (Markowski, Marszał 2006). Dla potrzeb niniejszego opracowania wzięto pod uwagę suburbanizację w aspekcie demograficznym, polegającą na wzroście liczby ludności w strefie podmiejskiej w wyniku migracji oraz na przemianach struktury wieku.

Celem niniejszego opracowania jest uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

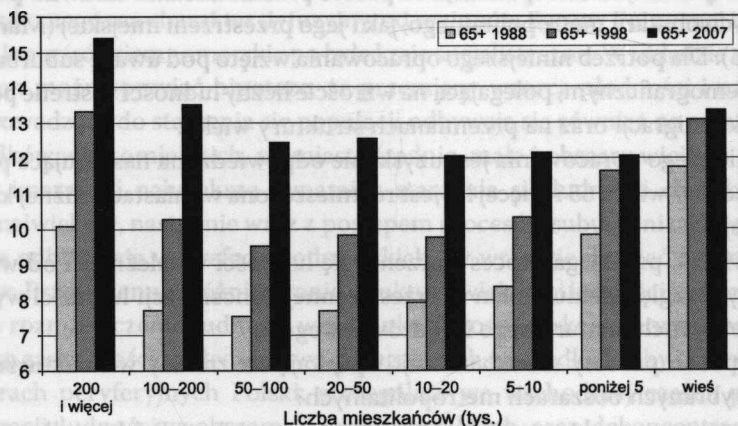
- jak ludność w wieku 65 i więcej lat jest rozmieszczona w miastach różnej kategorii wielkościowej?
- jak od 1988 r. przebiega proces starzenia się ludności w zależności od wielkości ośrodka, przy uwzględnieniu zmian w przestrzennej koncentracji ludności wynikających z natężenia ruchu naturalnego i wędrownego?
- w jaki sposób procesy suburbanizacji wpływają na zmiany w strukturze wieku ludności w wybranych obszarach metropolitalnych?

Do analizy zmian w strukturze wieku ludności przyjęto miasta Polski według następującego kryterium wielkościowego: powyżej 200 tys. mieszkańców, 100–200 tys., 50–100 tys., 20–50 tys., 10–20 tys., 5–10 tys. oraz poniżej 5 tys. osób, a także obszary wiejskie. Ponadto wykorzystano projektowane zasięgi obszarów metropolitalnych Warszawy (Urząd Statystyczny w Warszawie, 2008), Krakowa (Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, 2003) i Poznania (Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu, 2006). Analizę przeprowadzono w odniesieniu do trzech przekrojów czasowych: 1988, 1998, 2007 oraz według własnej prognozy dotyczącej 2030 r.

W 1988 r. spośród wszystkich kategorii jednostek osadniczych największym udziałem osób w wieku 65 i więcej lat charakteryzowały się obszary wiejskie (11,7% – por. rysunek 1). Jednak wskutek większej dynamiki przyrostu udziałów starszej grupy ludności w dużych miastach, w 1998 r. ośrodki liczące powyżej 200 tys. mieszkańców przewyższyły obszary wiejskie pod względem poziomu starości (13,3%) i umocniły się na prowadzeniu w 2007 r. (15,4%), z ponad 2-punktową przewagą. Należy jednak stwierdzić, że przy porównaniu dwóch okresów, czyli lat 1988–1998 oraz 1998–2007, zaznaczył się spadek tempa wzrostu udziału osób starszych w miastach największych (z 3,2 do 2,1 punktu procentowego), natomiast w miastach liczących 100–200 tys. mieszkańców nastąpiło zwiększenie tempa przyrostu (z 2,5 do 3,2 punktu) i podobnie w miastach liczących 50–100 tys. oraz 20–50 tys. mieszkańców. Jeszcze większe różnice wystąpiły w przypadku indeksu starości demograficznej (por. rysunek 2), będącego

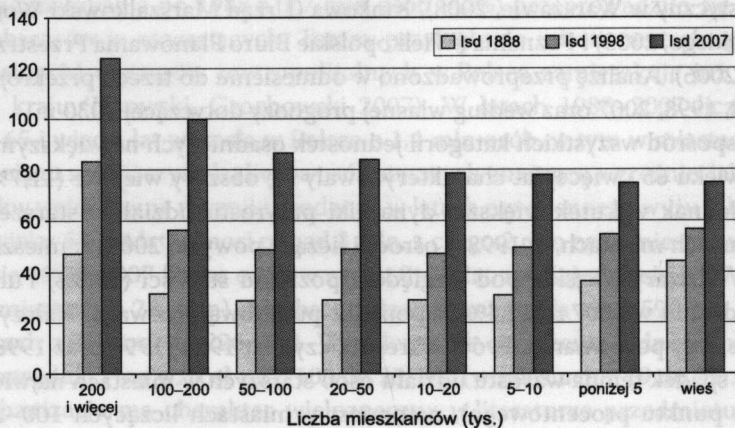
ilorazem osób w wieku 65 i więcej lat oraz dzieci w wieku 0–14 lat (w przeliczeniu na 100 osób). W 2007 r. tylko miasta powyżej 200-tysięczne charakteryzowały się większym udziałem osób starszych niż dzieci (wskaźnik powyżej 100), a największy przyrost wartości indeksu zanotowały miasta 100–200-tysięczne (o 43,5 punktu). Wszystkie kategorie jednostek osadniczych zanotowały zwiększenie tempa wzrostu wartości indeksu starości, co było związane ze znaczącym spadkiem poziomu urodzeń w tym okresie, wpływającym tym samym na niskie udziały dzieci.

W układzie przestrzennym, wśród miast największych w 1988 r. tylko trzy ośrodki charakteryzowały się wielkością wskaźnika powyżej 50 osób w wieku 65 i więcej lat na

Rys. 1. Udział ludności w wieku 65 i więcej lat w miastach według ich wielkości na tle obszarów wiejskich w latach 1988, 1998, 2007 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. 2. Indeks starości demograficznej (Isd) w miastach według ich wielkości na tle obszarów wiejskich w latach 1988, 1998, 2007

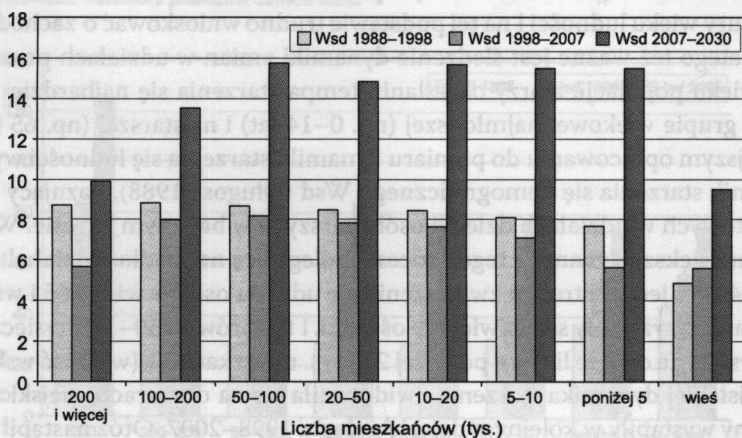
Źródło: Jak w rys. 1.

100 dzieci w wieku 0–14 lat (Łódź, Warszawa i Poznań); w 1998 r. dwa największe ośrodki (Łódź i Warszawa) posiadały przewagę osób starszych nad dziećmi, a w 2007 r. z kolei tylko trzy miasta (Toruń, Białystok, Radom) notowały indeks starości demograficznej poniżej 100. Wśród miast w przedziale 100–200 tys. mieszkańców w 1988 r. tylko Chorzów charakteryzował się wartością indeksu powyżej 50, natomiast w 2007 r. przewaga udziału osób starszych nad dziećmi zaznaczyła się w ośrodkach przemysłowo-górnictwowych Dolnego i Górnego Śląska (największa wartość w Wałbrzychu – 128,6). Podobnie w przypadku miast 50–100-tysięcznych najwyższym poziomem starości charakteryzowały się ośrodki wymienionych wyżej regionów, ale istniała tu duża polaryzacja pomiędzy dawnymi miastami przemysłowymi a ośrodkami rozwijającymi się intensywnie w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. (np. Będzin – 117,4; Bełchatów – 43,9). W kategorii miast 20–50-tysięcznych najwyższymi wartościami indeksu starości demograficznej cechowały się niektóre uzdrowiska (np. Sopot w 2007 r. posiadał ponad dwukrotnie więcej osób w wieku powyżej 65 lat od dzieci w wieku 0–14 lat, a w Zakopanem wartość indeksu wyniosła 114). Poza tym nadal w miastach tego typu na obszarze Dolnego i Górnego Śląska obserwowano wysoki poziom starości, a najniższy w relatywnie młodych ośrodkach przemysłowych (np. wartość indeksu w Łęcznej była ośmiokrotnie niższa niż w Sopocie). Wysokie wartości odnoszące się do uzdrowisk były również charakterystyczne wśród miast liczących 10–20 tys. osób (np. w 2007 r. Ciechocinek miał wartość indeksu 156,6, Krynica Zdrój 117,5, Kudowa Zdrój 105,2) jak i miast 5–10-tysięcznych (Szczawno Zdrój – 177,6, Polanica Zdrój – 146,5), natomiast w przypadku miast bardzo małych (liczących poniżej 5 tys. mieszkańców) zaznaczyła się wyraźna koncentracja przestrzenna ośrodków o wysokich wartościach wskaźnika w obrębie tzw. ściany wschodniej, obszaru województwa świętokrzyskiego i regionu Sudetów.

Poziom starości demograficznej w danym przekroju czasu jest tylko chwilowym obrazem struktury wieku ludności i na tej podstawie trudno wnioskować o zachodzących trendach. Dlatego też ważne jest śledzenie dynamiki zmian w udziałach poszczególnych grup wieku populacji, a przy określaniu tempa starzenia się najbardziej istotne są zmiany w grupie wiekowej najmłodszej (np. 0–14 lat) i najstarszej (np. 65 i więcej lat). W niniejszym opracowaniu do pomiaru dynamiki starzenia się ludności wykorzystano wskaźnik starzenia się demograficznego Wsd (Długosz 1988), bazujący na różnicach punktowych w udziałach dzieci i osób starszych w badanym okresie. W latach 1988–1998 największą dynamiką tego procesu, polegającą na spadku udziału ludności w wieku 0–14 lat z jednej strony i zwiększeniu się udziału osób w wieku 65 i więcej lat z drugiej, charakteryzowały się największe ośrodki, i to zarówno 50–100-tysięczne, jak i 100–200-tysięczne oraz te liczące powyżej 200 tys. mieszkańców (wartość wskaźnika 8,7–8,8). Najsłabiej dynamika starzenia uwidoczniła się na obszarach wiejskich (4,7). Pewne zmiany wystąpiły w kolejnym dziesięcioleciu 1998–2007. Otóż nastąpił spadek tempa starzenia w ośrodkach największych (liczących powyżej 200 tys. mieszkańców) do 5,6 (dokładnie taka sama wartość wskaźnika wystąpiła w miastach najmniejszych – poniżej 5 tys. mieszkańców oraz na wsi). Spadek tempa starzenia się ludności w największych ośrodkach w późniejszej fazie okresu transformacji wynikał z tego, że

miasta te ze względu na oferty rynku pracy i atrakcyjne w porównaniu z mniejszymi miastami zarobki zaczęły ponownie przyciągać ludność w młodszych grupach wieku. Największą wartością wskaźnika Wsd charakteryzowały się miasta w przedziale pomiędzy 50 a 100 tys. mieszkańców (8,2), a wśród nich takie ośrodki przemysłowe, jak Żory (16,3), Głogów (13,8), Lubin (13,5) czy Stalowa Wola (13,1). Według prognozy do 2030 r. ośrodki te nadal będą się charakteryzować wysoką dynamiką starzenia się (wartość Wsd 15,8), następnie miasta małe i bardzo małe (10–20 tys. mieszkańców – 15,7 oraz 5–10 tys. i poniżej 5 tys. mieszkańców – 15,5). Relatywnie niższa dynamika starzenia się ludności zaznaczy się w miastach liczących powyżej 200 tys. osób (9,9) oraz na obszarach wiejskich (9,5). Generalnie w układzie przestrzennym we wszystkich kategoriach wielkościowych dominowały miasta położone na Górnym i Dolnym Śląsku oraz w północno-zachodniej części kraju. Ośrodki te, do niedawna określane jako najmłodsze demograficznie, obecnie starzeją się najszybciej.

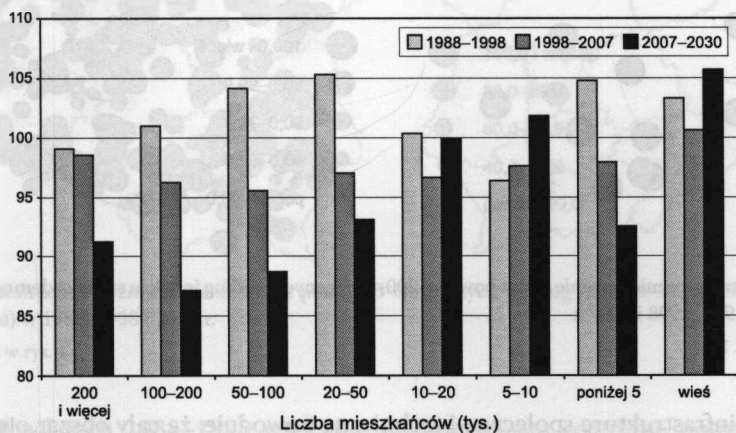
Jak na tym tle przedstawiała się dynamika zaludnienia w miastach według różnych kategorii wielkościowych? Otóż w okresie 1988–1998 tylko w ośrodkach największych, liczących powyżej 200 tys. mieszkańców oraz w miastach bardzo małych (5–10 tys. osób) zanotowano spadek liczby ludności. Największą dynamiką wzrostu ludności (o 5,3%) charakteryzowały się miasta w przedziale 20–50 tys. mieszkańców. Zaliczały się tu ośrodki przemysłowe (np. Tarnobrzeg, Puławy, Łęczna, Polkowice), które w wyniku wcześniejszych migracji osób młodych cechował nadal relatywnie wysoki poziom rozrodczości, a tym samym dodatni przyrost rzeczywisty. W okresie 1998–2007 we wszystkich kategoriach miast zaobserwowano spadek liczby ludności (największy w ośrodkach 50–100-tysięcznych – o 4,5%), a dodatnią dynamiką zaludnienia charakteryzowały się tylko obszary wiejskie. Na podstawie zastanej struktury wieku ludności

Rys. 3. Dynamika starzenia się ludności według wskaźnika starzenia demograficznego (Wsd) w miastach według ich wielkości na tle obszarów wiejskich w latach 1988–1998, 1998–2007 oraz prognoza 2007–2030

Źródło: Jak w rys. 1.

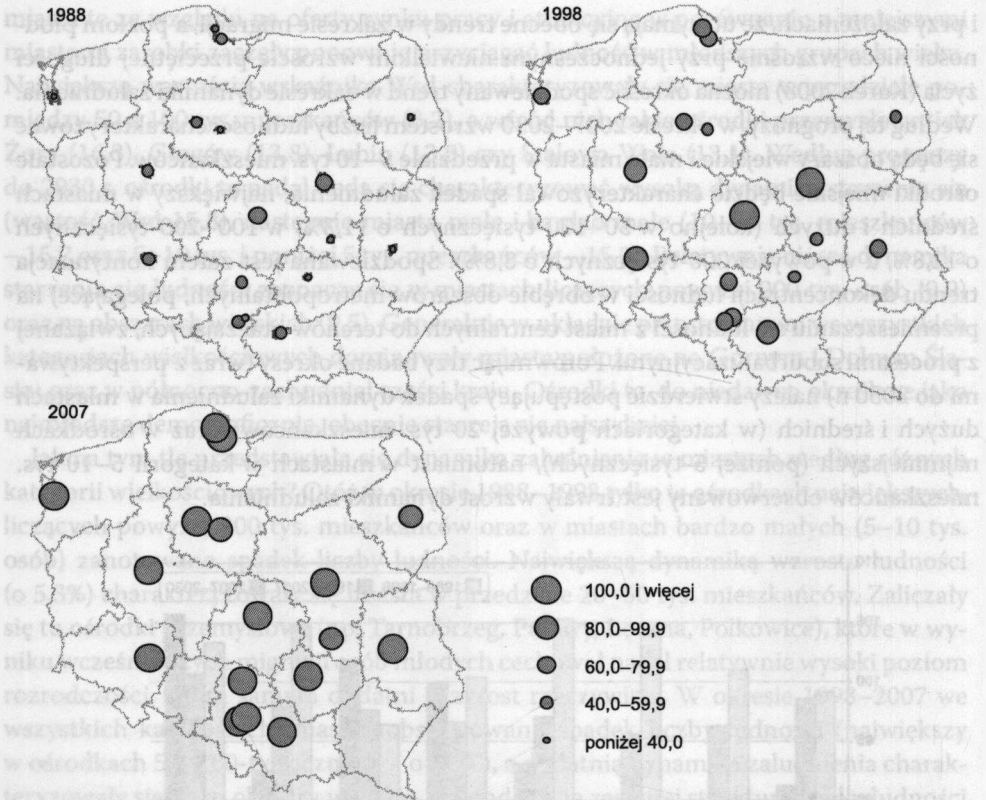
i przy założeniach, że utrzymają się obecne trendy w zakresie migracji, a poziom płodności nieco wzrośnie przy jednoczesnym niewielkim wzroście przeciętnej długości życia (Kurek 2008) można określić spodziewany trend w zakresie dynamiki zaludnienia. Według tej prognozy, w okresie 2007–2030 wzrostem liczby ludności charakteryzować się będą obszary wiejskie i małe miasta w przedziale 5–10 tys. mieszkańców. Pozostałe ośrodki miejskie będzie charakteryzował spadek zaludnienia, największy w miastach średnich i dużych (kolejno w 50–100-tysięcznych o 11,3%, w 100–200-tysięcznych o 12,8%, a w powyżej 200-tysięcznych o 8,8%). Spodziewana jest zatem kontynuacja trendu dekoncentracji ludności w obrębie obszarów metropolitalnych, polegającej na przemieszczaniu się ludności z miast centralnych do terenów otaczających, związanej z procesami suburbanizacyjnymi. Porównując trzy badane okresy (wraz z perspektywami do 2030 r.) należy stwierdzić postępujący spadek dynamiki zaludnienia w miastach dużych i średnich (w kategoriach powyżej 20 tys. mieszkańców) oraz w ośrodkach najmniejszych (poniżej 5-tysięcznych), natomiast w miastach w kategorii 5–10 tys. mieszkańców obserwowany jest trwały wzrost dynamiki zaludnienia.

Rys. 4. Dynamika zaludnienia w miastach według wielkości na tle obszarów wiejskich w latach 1988–1998, 1998–2007 oraz prognoza 2007–2030 (rok wyjściowy = 100)

Źródło: Jak w rys. 1.

Spadek liczby ludności miejskiej przy jednoczesnym wzroście zaludnienia wsi nie oznacza bynajmniej ograniczenia roli miast w społeczno-gospodarczym życiu kraju. Zmiany w rozmieszczeniu ludności w układzie miasto – wieś mają często charakter terytorialny, a nie funkcjonalny (Śleszyński 2006). Obecny podział administracyjny kraju w żaden sposób nie uwzględnia stref podmiejskich, różniących się znacznie od pozostałych obszarów wiejskich. Obszary otaczające główne miasta charakteryzują się wzmoczoną koncentracją ludności, co jest wyrazem zachodzących procesów suburbanizacyjnych. Ludność zamieszkująca strefę podmiejską jest powiązana z ośrodkiem centralnym np. poprzez dojazdy do pracy, a napływ inwestycji, zwłaszcza w sektorze handlowo-usługowo-

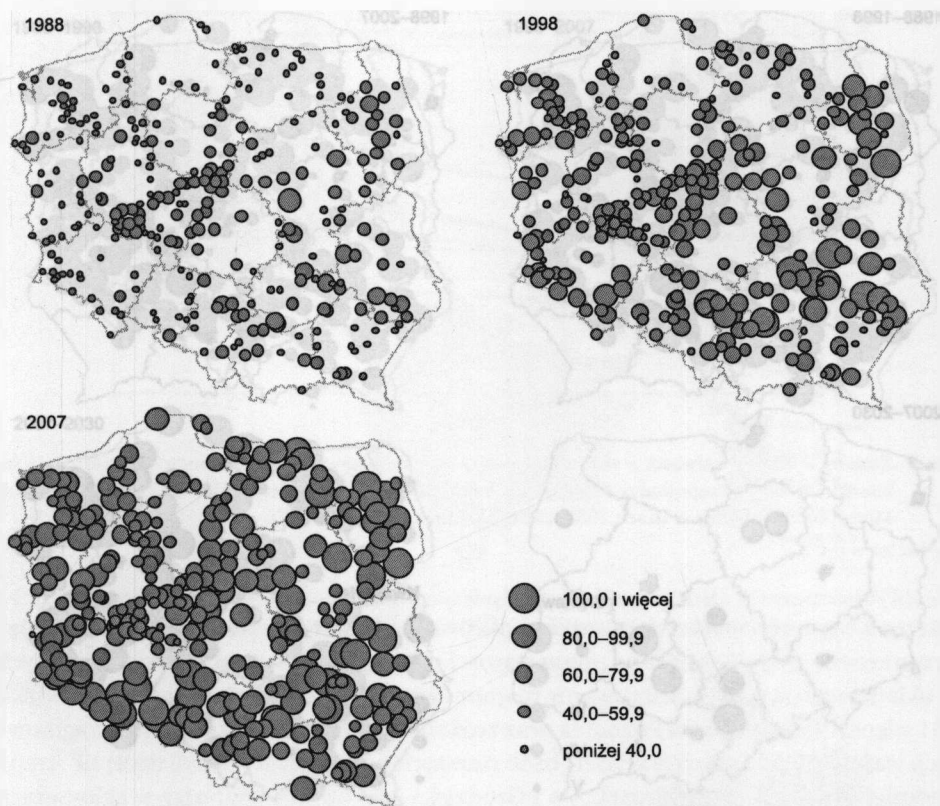

Rys. 5. Przestrzenne rozmieszczenie miast powyżej 200-tysięcznych według indeksu starości demograficznej (Isd) w 1988, 1998 i 2007 r.

Źródło: Jak w rys. 1.

wym oraz w infrastrukturę społeczną i techniczną powoduje, że cały obszar otaczający wraz z miastem centralnym tworzy zespół funkcjonalnie powiązany, który w aspekcie demograficznym, a także społecznym i ekonomicznym powinien być traktowany jako jedna całość w ramach tzw. obszaru metropolitalnego. Według ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 r., przez obszar metropolitalny należy rozumieć obszar wielkiego miasta oraz powiązanego z nim funkcjonalnie bezpośredniego otoczenia. Ustawa ta zakłada wyodrębnienie obszarów metropolitalnych w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju oraz w planach zagospodarowania przestrzennego województw jako niezbędny warunek dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju. Dla potrzeb niniejszego opracowania do analizy przyjęto trzy obszary metropolitalne (Krakowa, Poznania i Warszawy), które funkcjonują w ramach planów zagospodarowania województw oraz są dostępne na stronach wojewódzkich urzędów statystycznych.

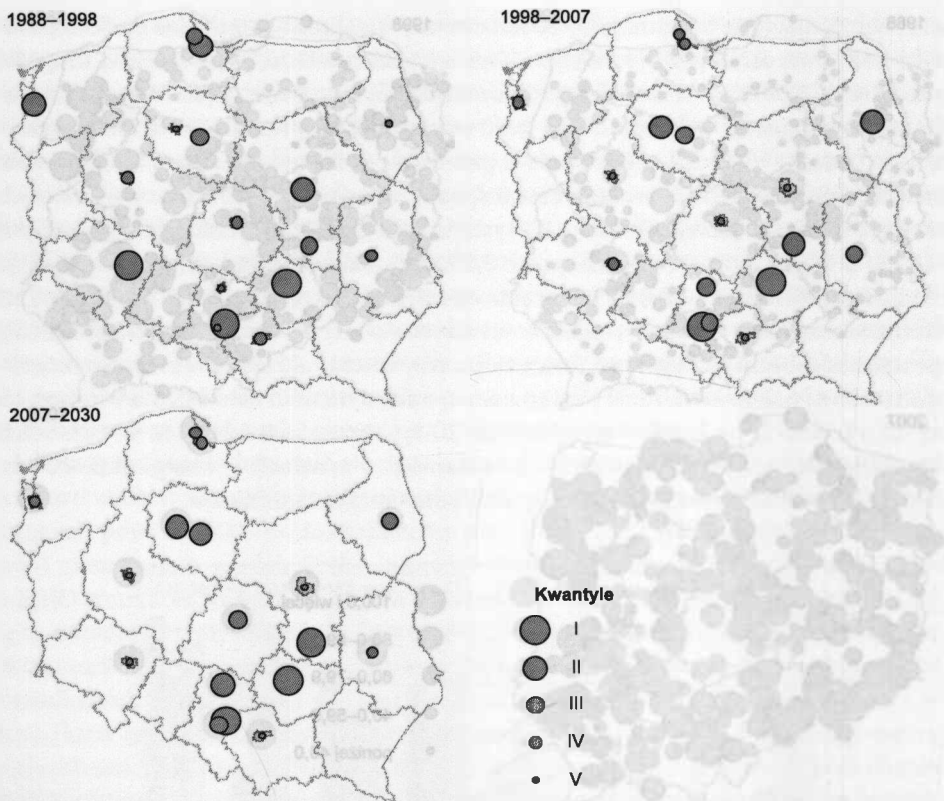
W badanym okresie we wszystkich wymienionych wyżej obszarach metropolitalnych dynamika zaludnienia w strefie zewnętrznej była wyższa niż w mieście centralnym,

Rys. 6. Przestrzenne rozmieszczenie miast poniżej 5-tysięcznych według indeksu starości demograficznej (Isd) w 1988, 1998 i 2007 r.

Źródło: Jak w rys. 1.

z tym że w latach 1988–1998 wszystkie badane miasta centralne notowały spadek liczby mieszkańców, a w okresie 1998–2007 tylko Poznań charakteryzował się zmniejszeniem zaludnienia. Świadczy to, że w koncepcji demograficznego cyklu życia miasta (*Urban Europe...* 1982) badane aglomeracje znajdowały się w fazie trzeciej (względnej decentralizacji, gdzie tempo wzrostu liczby ludności w strefie zewnętrznej jest wyższe niż w ośrodku centralnym) bądź w fazie czwartej (bezwzględnej decentralizacji, gdzie bezwzględna liczba mieszkańców w mieście centralnym spada, a w strefie zewnętrznej rośnie – za: Gawryszewski i in. 1998). Należy tu wszakże wspomnieć o istniejącym niedoszacowaniu liczby ludności w dużych miastach, ze względu na niewykazywanie w statystykach osób niezameldowanych (Śleszyński 2004). Jednak według prognozy do 2030 r. nastąpi dalsza polaryzacja pomiędzy strefą zewnętrzną a ośrodkiem centralnym, np. w Poznaniu przewidywany jest spadek liczby ludności o 14%, a w strefie zewnętrznej jego obszaru metropolitalnego wzrost o 23%. Zmiany w koncentracji ludności wewnątrz obszarów metropolitalnych powodują także istotne przesunięcia w strukturze

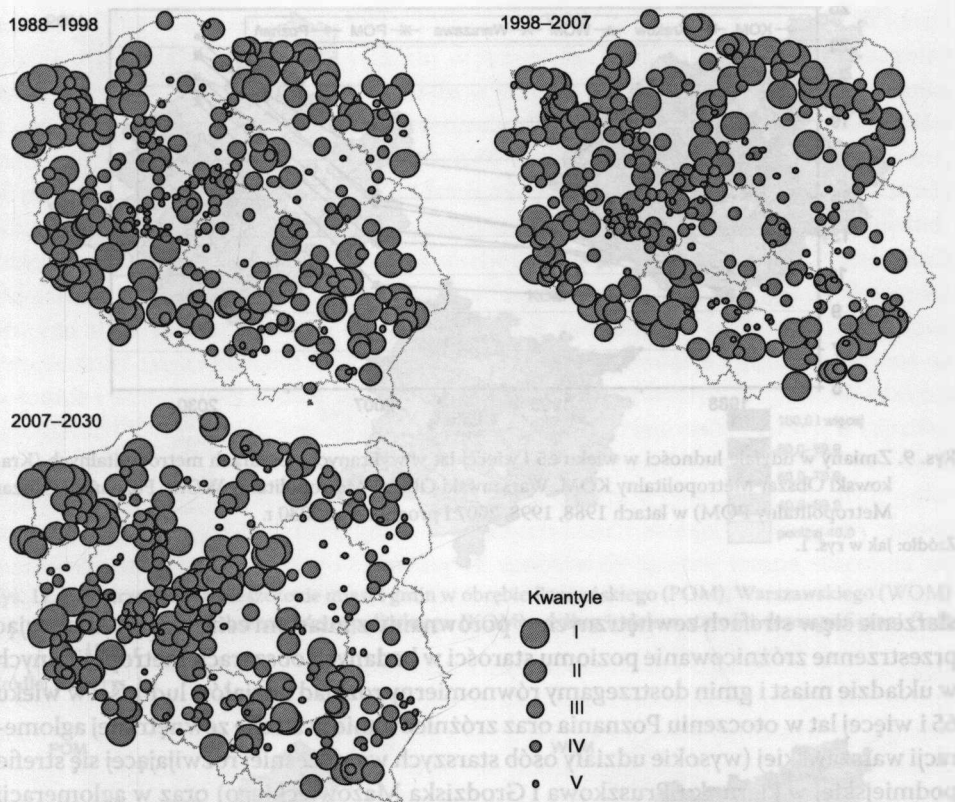

Rys. 7. Przestrzenne rozmieszczenie miast powyżej 200-tysięcznych według wskaźnika starzenia się demograficznego (Wsd) w latach 1988–1998, 1998–2007 oraz prognoza na lata 2007–2030

Źródło: Jak w rys. 1.

wieku ludności. Nakładają się na to różne czynniki, a mianowicie zastana struktura wieku ludności miejscowej, wiek ludności napływowej, preferowane wzorce płodności wśród ludności napływowej, odpływowej czy pozostającej w dotychczasowym miejscu zamieszkania (w układzie miasto centralne – strefa zewnętrzna), poziom umieralności poszczególnych kategorii ludności (w ostatnim okresie mamy do czynienia ze spadkiem umieralności w starszych grupach wiekowych ze względu na wydłużanie się przeciętnego trwania życia) oraz szereg procesów społeczno-ekonomicznych, które w pośredni sposób stymulują przemiany demograficzne, tj. sytuacja na rynku pracy, rozwój budownictwa mieszkaniowego, zmiana stylu życia, poziom zamożności czy inwestycje infrastrukturalne.

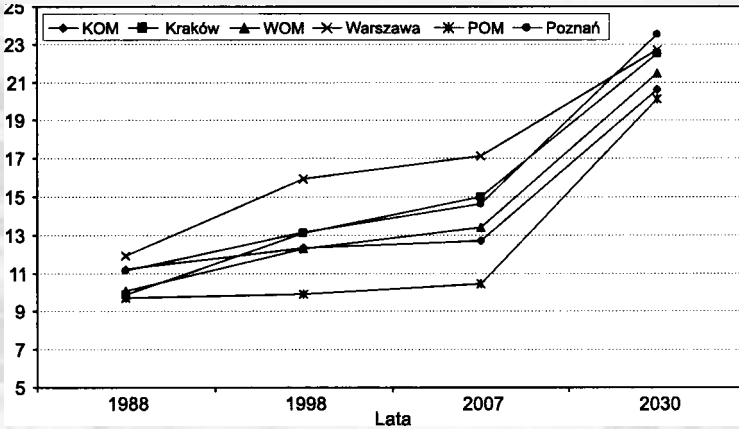
W 1988 r. w strefie zewnętrznej Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego udział ludności w wieku 65 i więcej lat był wyższy niż w Krakowie (rysunek 9). Było to związane ze specyfiką terenów przylegających do Krakowa, zwłaszcza od północy i wschodu, które były tradycyjnie rolniczymi obszarami, na jakich już wcześniej zaobserwowano

Rys. 8. Przestrzenne rozmieszczenie miast poniżej 5-tysięcznych według wskaźnika starzenia się demograficznego (Wsd) w latach 1988–1998, 1998–2007 oraz prognoza na lata 2007–2030

Źródło: Jak w rys. 1.

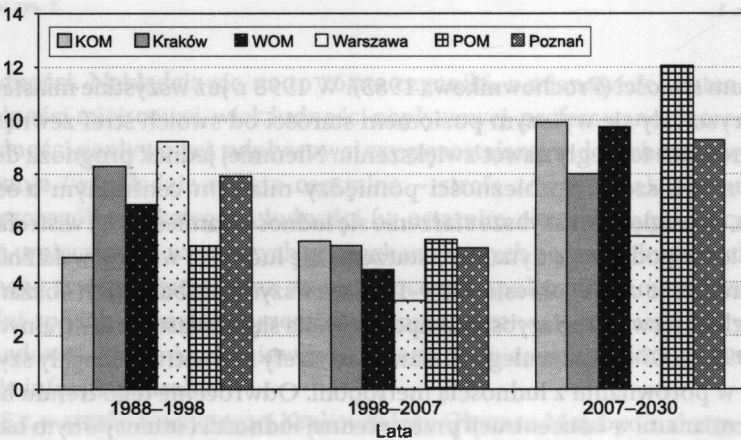
wysoki poziom starości (Prochownikowa 1983). W 1998 r. już wszystkie miasta centralne charakteryzowały się wyższym poziomem starości od swoich stref zewnętrznych, a do 2007 r. różnice te uległy nawet zwiększeniu. Niemniej jednak prognoza do 2030 r. przewiduje zmniejszenie rozbieżności pomiędzy miastem centralnym a obszarem otaczającym, ze względu na szybsze starzenie się ludności zamieszkałej w strefach podmiejskich. Biorąc pod uwagę dynamikę starzenia się ludności według wskaźnika Wsd, należy stwierdzić, że o ile w okresie 1988–1998 we wszystkich badanych obszarach metropolitalnych obserwowano szybsze tempo starzenia się w miastach centralnych, o tyle w okresie 1998–2007 sytuacja uległa zmianie i to strefy zewnętrzne ulegały szybszemu postarzeniu w porównaniu z ludnością metropolii. Odwrócenie tego trendu było spowodowane zmianami w koncentracji przestrzennej ludności i intensywnym napływem mieszkańców do stref podmiejskich w wyniku silnie rozwijającego się rynku nieruchomości. W prognozowanym okresie 2007–2030 przewiduje się zwiększenie wartości Wsd we wszystkich badanych jednostkach oraz istotny wzrost różnic w dynamice

Rys. 9. Zmiany w udziale ludności w wieku 65 i więcej lat w wybranych obszarach metropolitalnych (Krakowski Obszar Metropolitalny KOM, Warszawski Obszar Metropolitalny WOM, Poznański Obszar Metropolitalny POM) w latach 1988, 1998, 2007 i prognoza na 2030 r.

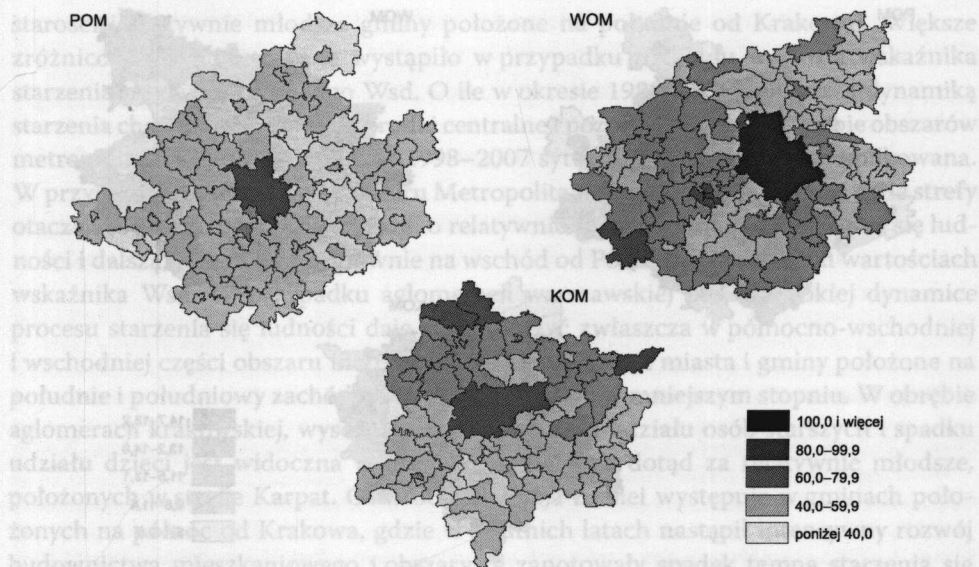
Źródło: Jak w rys. 1.

starzenia się w strefach zewnętrznych w porównaniu z miastem centralnym. Analizując przestrzenne zróżnicowanie poziomu starości w badanych obszarach metropolitalnych w układzie miast i gmin dostrzegamy równomierny rozkład udziałów ludności w wieku 65 i więcej lat w otoczeniu Poznania oraz zróżnicowanie w strefie zewnętrznej aglomeracji warszawskiej (wysokie udziały osób starszych we wcześniej rozwijającej się strefie podmiejskiej w kierunku Pruszkowa i Grodziska Mazowieckiego) oraz w aglomeracji krakowskiej (wspomniane wcześniej rolnicze tereny północne o wyższym stanie

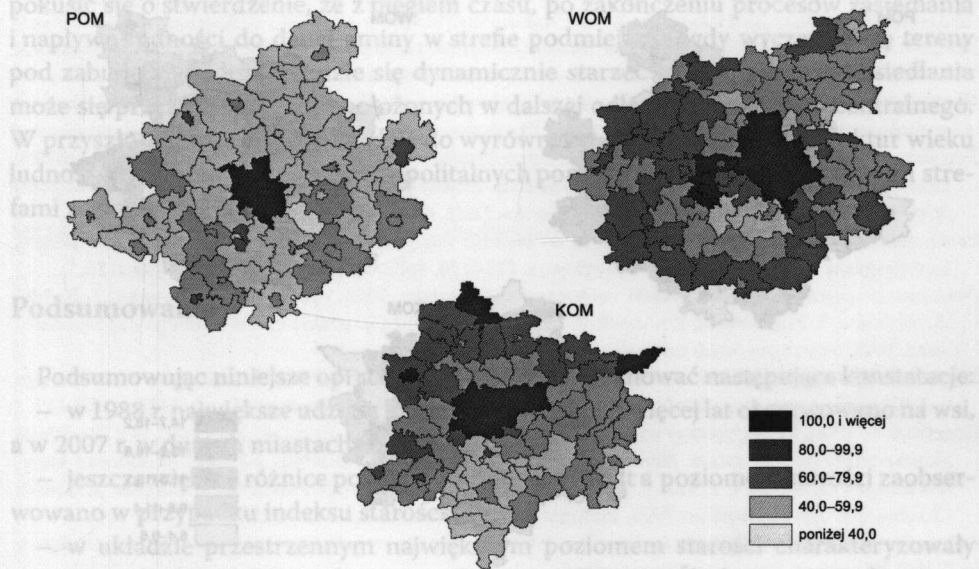
Rys. 10. Dynamika starzenia się ludności według wskaźnika Wsd w wybranych obszarach metropolitalnych w latach 1988-1998, 1998-2007 i prognoza na lata 2007-2030

Źródło: Jak w rys. 1.

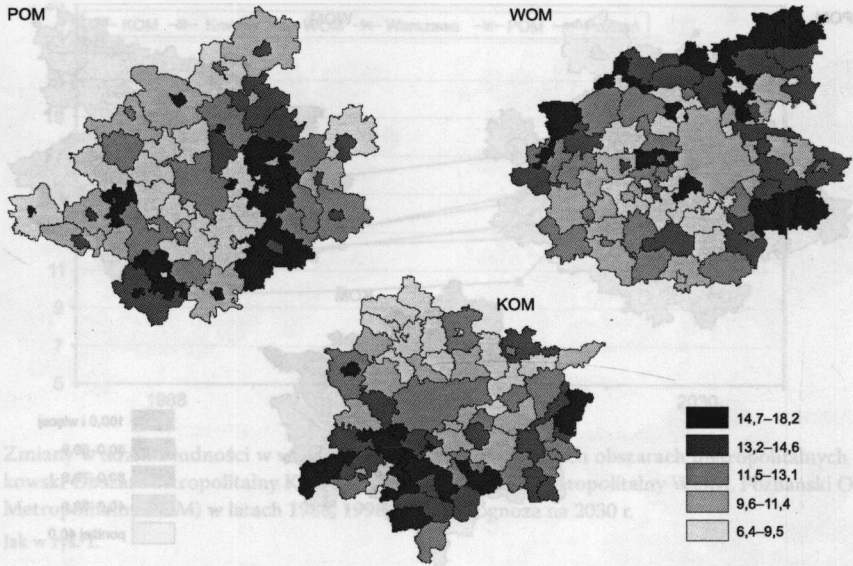
Rys. 11. Przestrzenne rozmieszczenie miast i gmin w obrębie Poznańskiego (POM), Warszawskiego (WOM) i Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego (KOM) według indeksu starości demograficznej (Isd) w 1998 r.

Źródło: Jak w rys. 1.

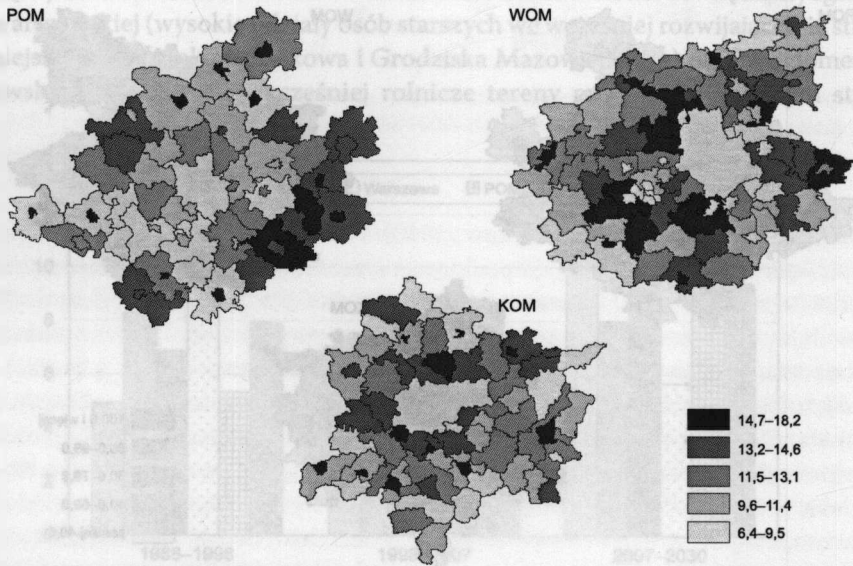
Rys. 12. Przestrzenne rozmieszczenie miast i gmin w obrębie Poznańskiego (POM), Warszawskiego (WOM) i Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego (KOM) według indeksu starości demograficznej (Isd) w 2007 r.

Źródło: Jak w rys. 1.

Rys. 13. Przestrzenne rozmieszczenie miast i gmin w obrębie Poznańskiego (POM), Warszawskiego (WOM) i Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego (KOM) według wskaźnika starzenia się demograficznego (Wsd) w latach 1998–2007

Źródło: Jak w rys. 1.

Rys. 14. Przestrzenne rozmieszczenie miast i gmin w obrębie Poznańskiego (POM), Warszawskiego (WOM) i Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego (KOM) według prognozy wskaźnika starzenia się demograficznego (Wsd) na lata 2007–2030

Źródło: Jak w rys. 1.

starości i relatywnie młodsze gminy położone na południe od Krakowa). Większe zróżnicowanie przestrzenne wystąpiło w przypadku rozkładu wartości wskaźnika starzenia się demograficznego Wsd. O ile w okresie 1988–1998 najwyższą dynamiką starzenia charakteryzowały się ośrodki centralne i pozostałe miasta w obrębie obszarów metropolitalnych, o tyle w okresie 1998–2007 sytuacja była bardziej skomplikowana. W przypadku Poznańskiego Obszaru Metropolitalnego możemy zauważyć dwie strefy otaczające miasto centralne: bliższą, o relatywnie słabszej dynamice starzenia się ludności i dalszą, wykształconą głównie na wschód od Poznania, o wysokich wartościach wskaźnika Wsd. W przypadku aglomeracji warszawskiej pas o wysokiej dynamice procesu starzenia się ludności daje się zauważyć zwłaszcza w północno-wschodniej i wschodniej części obszaru metropolitalnego, natomiast miasta i gminy położone na południe i południowy zachód od stolicy starzeją się w mniejszym stopniu. W obrębie aglomeracji krakowskiej, wysoka dynamika wzrostu udziału osób starszych i spadku udziału dzieci jest widoczna w gminach uważanych dotąd za relatywnie młodsze, położonych w strefie Karpat. Odwrotna sytuacja z kolei występuje w gminach położonych na północ od Krakowa, gdzie w ostatnich latach nastąpił intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego i obszary te zanotowały spadek tempa starzenia się ludności. Z kolei prognoza wartości wskaźnika Wsd na okres 2007–2030 przewiduje wzrost dynamiki starzenia się obszarów bezpośrednio otaczających miasta centralne (w przypadku Warszawy i Krakowa) oraz zwiększenie tempa tego procesu na dalszej strefie zewnętrznej, jak w przypadku Poznania. Na przykładzie tej prognozy można pokusić się o stwierdzenie, że z biegiem czasu, po zakończeniu procesów zasiedlania i napływu ludności do danej gminy w strefie podmiejskiej, gdy wyczerpią się tereny pod zabudowę, ludność będzie się dynamicznie starzeć in situ, a proces zasiedlania może się przesunąć do gmin położonych w dalszej odległości od miasta centralnego. W przyszłości może to doprowadzić do wyrównania różnic w zakresie struktur wieku ludności w obrębie obszarów metropolitalnych pomiędzy miastami centralnymi a strefami zewnętrznymi.

Podsumowanie

Podsumowując niniejsze opracowanie, można sformułować następujące konstatacje:

- w 1988 r. największe udziały ludności w wieku 65 i więcej lat obserwowano na wsi, a w 2007 r. w dużych miastach;
- jeszcze większe różnice pomiędzy wielkością miast a poziomem starości zaobserwowano w przypadku indeksu starości;
- w układzie przestrzennym największym poziomem starości charakteryzowały się miasta duże i średnie położone na Dolnym i Górnym Śląsku oraz w aglomeracji warszawskiej i łódzkiej;
- w przypadku miast małych największy stan starości występuje w obrębie tzw. ściany wschodniej;

- dynamika starzenia się jest największa w miastach średnich, natomiast w największych ośrodkach zaobserwowano spowolnienie tempa przyrostu tego zjawiska;
- spodziewane jest zwiększenie dynamiki tego procesu w miastach małych i bardzo małych;
- ludność obszarów metropolitalnych jest młodsza demograficznie od ludności miast centralnych;
- w ostatnim badanym okresie dynamika starzenia się obszarów metropolitalnych jest większa niż ich stolic i spodziewana jest kontynuacja tego trendu, przez co różnice te ulegną zmniejszeniu.

Bibliografia

- Długosz Z., 1998, *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, „Wiadomości Statystyczne” nr 3, GUS-PTS, Warszawa, s. 15–25.
- Gawryszewski A., Korcelli P., Nowosielska E., 1998, *Funkcje metropolitarne Warszawy*, „Zeszyty IGiPZ PAN” nr 53.
- Jelonek A., 1985, *O problemach demograficznych strefy podmiejskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica” nr 5, s. 327–336.
- Kurek S., 2008, *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków. Prace Monograficzne AP, 497.
- Lisowski A., Grochowski M., 2007, *Procesy suburbanizacji. Uwarunkowania, formy i konsekwencje*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Liszewski S., 1987, *Strefa podmiejska jako przedmiot badań geograficznych*, „Przegląd Geograficzny” t. 59, z. 1–2, s. 65–80.
- Lorens P., 2005, *Suburbanizacja w procesie rozwoju miasta postsocjalistycznego*, [w:] *Problem suburbanizacji*, red. P. Lorens, Urbanista, Warszawa, s. 33–44. Biblioteka Urbanisty, 7.
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.
- Potrykowska A., Śleszyński P., 2001, *Mobilność przestrzenna ludności w aglomeracji warszawskiej (1990–1998)*, [w:] *XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany* (cz. 2), red. I. Jażdżewska, Łódź, 63–76.
- Prochownikowa A., 1983, *Problem starzenia się ludności wsi (na przykładzie województwa krakowskiego)*, Komitet Nauk Geograficznych PAN, Kraków, s. 115–134. Folia Geografika, ser. Oeconomica, 15.
- Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, 2006, oprac. G. Węclawowicz, J. Bański, M. Degórski, T. Komornicki, P. Korcelli, P. Śleszyński, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, wyd. uaktualn. Monografie 6.
- Śleszyński P., 2004, *Regionalne różnice pomiędzy liczbą ludności według Narodowego Spisu Powszechnego w 2002 r. i szacowaną na podstawie ewidencji bieżącej*, „Studia Demograficzne” nr 1 (145), s. 105–115.
- Śleszyński P., 2006, *Demograficzny wymiar procesów suburbanizacji w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Żywiotowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce, Studia nad zrównoważonym rozwojem*, t. 2, red. S. Kozłowski, Katedra Ochrony Środowiska KUL, Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok–Lublin–Warszawa, s. 105–123.
- Urban Europe. A study of growth and decline*, 1982, L. Berg van den, R. Drewett, L.H. Klaassen, A. Rossi, C.H.T. Vijverberg, Pergamon Press, Oxford.
- Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, 2003, *Krakowski Obszar Metropolitalny*, www.malopolskie.pl/Planowanie/Kom/.
- Urząd Statystyczny w Warszawie, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2008, *Obszar Metropolitalny Warszawy*.

www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/warsz/ASSETS_publ_el_omw.pdf.

Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego, Delimitacja Poznańskiego Obszaru Metropolitalnego, <http://www.wbpp.poznan.pl/opracowania/POM/POM.html>.

Zagożdżon A., 1988, *Sieć osadnicza, zmienność i trwałość*, [w:] *Proces urbanizacji i przekształcenia miast w Polsce*, red. B. Jałowiecki, E. Kaltenberg-Kwiatkowska, Ossolineum, Wrocław-Warszawa, s. 57-74.

ZMIANY W STRUKTURZE WIEKU LUDNOŚCI W MIASTACH POLSKI NA TLE PROCESÓW SUBURBANIZACJI

ABSTRAKT: Zjawisko starzenia się ludności jest ważnym problemem demograficznym współczesnej Europy, który wywiera wpływ na rozmaite aspekty życia społeczno-ekonomicznego. Determinantami starzenia się ludności są spadek poziomu urodzeń i zmniejszenie śmiertelności w starszych rocznikach, wynikające z przedłużenia czasu trwania życia. W skali regionalnej poziom i dynamika starzenia się ludności są zależne także od tempa i kierunku migracji, które zachodzą selektywnie w różnych grupach wiekowych. Można zatem przyjąć, że przemiany wzorca płodności i natężenia migracji prowadzące do starzenia się populacji odbywają się na zasadzie dyfuzji – od ośrodków wielkomiejskich, po miasta średnie, małe i obszary wiejskie.

Autor opracowania starał się uzyskać odpowiedzi na kilka pytań: jak w Polsce ludność w wieku 65 i więcej lat jest rozmieszczona w miastach różnej kategorii wielkościowej; jak przebiega od 1988 r. proces starzenia się ludności w zależności od wielkości ośrodka, przy uwzględnieniu zmian w przestrzennej koncentracji ludności wynikających z natężenia ruchu ludności i wędrownego; w jaki sposób procesy suburbanizacji wpływają na zmiany w strukturze wieku ludności w wybranych obszarach metropolitalnych. Przeprowadzone badania pozwoliły dowiedzieć, że w 1988 r. największe udziały ludności w wieku 65 i więcej lat obserwowano na wsi, a w 2007 r. w dużych miastach. Jeszcze większe różnice pomiędzy wielkością miast a poziomem starości zaobserwowano w przypadku indeksu starości. Ponadto ustalono, że w układzie przestrzennym największym poziomem starości charakteryzowały się miasta duże i średnie położone na Dolnym i Górnym Śląsku oraz w aglomeracji warszawskiej i łódzkiej, a w przypadku miast małych największy stan starości występował w obrębie tzw. ściany wschodniej. Dynamika starzenia się jest najwyższa w miastach średnich, natomiast w największych ośrodkach zaobserwowano spowolnienie tempa starzenia się, a spodziewane jest zwiększenie dynamiki tego procesu w miastach małych i bardzo małych. Ustalono, że ludność obszarów metropolitalnych jest młodsza demograficznie od ludności miast centralnych. W ostatnich latach badanego okresu dynamika starzenia się mieszkańców obszarów metropolitalnych jest jednak większa niż mieszkańców stolic tych obszarów i spodziewana jest kontynuacja owego trendu, przez co różnice te ulegną zmniejszeniu.

SŁOWA KLUCZOWE: starzenie się ludności, suburbanizacja, obszary metropolitalne, Polska

Wprowadzenie

Na obszarach wsi leżących w strefie podmiejskiej dużego miasta dochodzi do przekształceń zarówno formy (zabudowa i zagospodarowanie terenu), jak i treści (ideale architektoniczne, stylarka itd.). Zachodzą zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym, a przede wszystkim w charakterze i gęstości zabudowy, użytkowaniu terenów wyposażeniu infrastrukturalnym. Dzieje się to wskutek przeobrażeń struktury demograficznej...